

Niemieckie XIX-wieczne tłumaczenie “Bogurodzicy”

Jerzy Starnawski

JERZY STARNAWSKI

NIEMIECKIE XIX-WIECZNE TŁUMACZENIE „BOGURODZICY”

Franz Hipler (1836–1898), kapłan diecezji warmińskiej, teolog¹, był historykiem swego regionu, nie ukrywającym wkładu kultury polskiej do dziejów Warmii. Świętym Wojciechem zainteresował się jako misjonarzem ziem Prusów; pisał o nim parokrotnie, także jako o domniemanym autorze *Bogurodzicy*.

Nie udało się dotrzeć do artykułu Hiplera *Der hl. Adalbert als Liederdichter*². Natomiast dostępne okazały się dwie publikacje z ostatnich lat jego życia: *Das dem hl. Adalbert zugeschriebene Marienlied* „Boga rodzica” z r. 1895 oraz *Das dem hl. Adalbert zugeschriebene Muttergotteslied* „Bogu rodzica” z 1897 roku³.

Ważniejsza jest pierwsza z nich. Hipler wypowiadał się z pozycji i filologa, i historyka. Za „*Scriptores Rerum Prussicarum*” zacytował relację o odśpiewaniu *Bogurodzicy* przed bitwą grunwaldzką⁴, podał też, „według informacji współczesnych kronikarzy”, że równocześnie Krzyżacy odśpiewali pieśń *Christ ist erstanden...*, a więc tę, której pierwotny wzór upatrujemy w łacińskiej pieśni *Christe surrexisti...* (znamy ją w przekładzie polskim z początku w. XIV – *Chrystus zmartwychwstał je...*).

Obok najdawniejszej historycznej wiadomości o *Bogurodzicy* przypomniał Hipler drugą, równie doniosłą, ze Statutu Hallerowskiego (1506; nie użył nazwiska Jana Łaskiego), wskazującą Wojciechowe autorstwo najstarszej polskiej pieśni. Uczony znał literaturę przedmiotu z drugiej połowy XIX wieku, co uwidoczniła druga część rozprawy. Wiedząc o tym, że za najdawniejsze uważa się dwie pierwsze strofy, przytoczył ich tekst polski za poznańską edycją Jana Rymarkiewicza (1878) i dołączył własny przekład niemiecki prozą:

¹ Zob. *Słownik badaczy literatury polskiej*. Red. J. Starnawski. T. 5. Łódź 2002, s. 134–137; tam literatura przedmiotu. Z najnowszych niemieckich słowników zob. *Deutsche biographische Enzyklopädie*. Hrsg. W. Killy, R. Vierhaus. T. 5. München 1997, s. 58.

² „*Katolisches Kirchenblatt für Culm u. Ermland*” t. 14 (1865), s. 105 n. – „*Danziger Kirchenblatt*” 1865, s. 105 n. Prawdopodobnie jest to ten sam tekst.

³ „*Zeitschrift für die Geschichte u. Altertumskunde Ermlands*” t. 11, z. 33–36 (1894–1897), s. 528–557 (część I tej rozprawy, zawierająca oba przekłady, mieści się w z. 34, z r. 1895). Odbitka: „*Boga rodzica*”. *Untersuchungen über das dem hl. Adalbert zugeschriebene älteste polnische Marienlied*. Braunsberg 1897. – „*Pastoralblatt für die Diöcese Ermland*” 1897, nr 5, s. 65–67 (tu tylko tekst bez omówienia).

⁴ T. 3. Leipzig 1866, s. 437. Tekst oprac. E. Strehlke.

1. *Gottesgebälerin, Jungfrau, bei Deinem Sohne, dem Herrn, zur Mutter auserkorene Maria! erwirke uns Erlösung der Sünden. Kyrie eleison.*

2. *Deines schreienden Geschöpfes Rufen höre, o neugeborener Gott! Laß in Erfüllung gehen die Gedanken der Menschen. Erhöre das Gebet, das wir darbringen. O wolle gewähren, um was wir bitten: wie auf Erden gottgefälligen Wandel, so nach dem Leben Aufnahme ins Paradies. Kyrie eleison.*

Był to wstęp do zestawienia trzech przekazów polskich i tłumaczenia łacińskiego w kolumnie czwartej. Po monumentalnej edycji *Bogurodzicy* opracowanej przez Jerzego Woroncza⁵ nie ma potrzeby przytaczania owych przekazów, które w tej edycji są podane o wiele dokładniej. Odnotujemy tutaj podstawowe informacje o poszczególnych przekazach w publikacji Hiplera i o ich miejscu w polskiej edycji: „1. *Der Krakauer Text*” figuruje u Woroncza jako Ab (Bibl. Jagiellońska, rkps 408), na s. 97–99; „2. *Der Petersburger Text*”, ongiś warszawski z Biblioteki Załuskich, o czym wiedział Hipler, należy do tekstów ocalałych, po odzyskaniu naszej niepodległości został rewindykowany do Polski – zanotowany przez Woroncza jako Ac (Bibl. Narodowa, rkps 3016), na s. 101–104; „3. *Der Czenstoch. Text*” – przytoczony za zbiorem jasnogórskim, podany jako Ae, na s. 111–113; „4. *Lat. Uebersetzung*” – przekład łaciński, także zamieszczony w edycji Woroncza, na s. 208–209. Do wydania Hiplera zakradł się błąd w strofie 2. Tekst brzmi: „*Audi voces, adimple vota piorum, / Audi preces tibi devotorum*”. Hipler zaś wydrukował w jednym wersie: „*Audi voces tibi devotorum*”, a więc opuścił znaczną część.

Oto wierszowany przekład (podany przez Hiplera *pagina fracta* z transkrypcją oryginału):

[1] <i>I. Gottesmutter, Frau und Jungfrau, Gott benedeite Maria, Bei Deinem Sohne, unserm Frohne, Mutter-geweihte Maria, Tilge hold der Sünde Sold! Kyrie eleison!</i>	<i>Besiegt' den Tod, half' aus der Noth Dem ersten Menschenpaar.</i>
[2] <i>Aus dem Herzen voller Schmerzen, Gottessohn! Schrein wir Sünder, deine Kinder, Auf zum Thron. Hör' uns bitten, mögedas geschehn, Was inbrünstig wir von Dir erflehn: Daß nach einem sel'gen Leben Wir im Tod zum Himmel schweben. Kyrie eleison!</i>	[5] <i>Nie hätt' seiner Leiden große Zahl Aufgeschlossen und des Himmels Saal, So Er nicht als Gott erstund.</i>
[3] <i>II. Für uns der Herr vom Tod erstand! Des glaub', o Mensch im Mittelland, Daß sein Leid und zur Freud' Erlöst aus Satans Band.</i>	[6] <i>Nun Adam, Gottes Mann und Knecht, Beim Herren jetzt im Rath und Recht, Bring' uns, die Kinder dein, Dorthin, wo die Heil'gen sein.</i>
[4] <i>Er gab uns Leben immerdar, Bezwang den Höllenfürsten fürwahr,</i>	[7] <i>Dort Lieb' und Friede herrscht Dort schau'n wir ewig klar Des Schöpfers Majestät, Denn Satan ist fürwahr Verdammt mit seiner Schaar.</i>
	[8] <i>III. Nicht Gold und Silbersold Hat uns das Heil geschafft: Christ half mit seiner Kraft.</i>
	[9] <i>Für Dich, o Menschenkind, Ließ Gott durch bohren sich</i>

⁵ *Bogurodzica*. Oprac. J. Woroncza. Wstęp językozn. E. Ostrowska. Oprac. muzykolog. H. Feicht. Wrocław 1962. BPP, A 1.

- Händ' und Füße jämmerlich;
Heil'ges Blut strömt in Fluth
Aus der Seite reichlich.*
- [10] *Christus, Gott in Wahrheit,
O erkenn' es, Blinder!
Gab sein Blut für Sünder,
Trug die herben Wunden
Für uns, seine Kinder.*
- [11] *Ja, Gott selbst trägt Sorgfalt
Für die sünd'gen Seelen.
Will nicht daß sie fehlen,
Will für Himmelsfreuden
Sie sich auserwählen.*
- [12] *Schon schlägt uns der Reue
Stunde für die Sünden,
Gott soll Ehre finden!
Mög' all' unsre Kräfte
Seine Lieb' entzünden.*
- [13] *O Jungfrau Maria,
Fleh' bei Deinem Sohne
Dort am Himmelsthron,
Daß vor allem Uebel
Er uns stets verschone.*
- [14] *O Heil'ge Gottes alle,
Die ihr seid da droben,
Helft, daß wir mit Schalle
Den heil'gen Christ einst loben.*
- [15] *Gib, o süßer Jesus,
Daß wir dies erfahren:
Zu der Engel Schaaren,
Die mit Dir sich freuen,
Laß uns einst auffahren.*
- [16] *Amen, amen, amen,
Amen, amen, amen,
So gescheh' es, Amen,
Daß wir den Engeln gleich
Herrschen in dem Himmelreich.*

W dwa lata później w „Pastoralblatt” opublikował Hipler ponownie *Bogurodzicę* po polsku i po niemiecku. Tu rzecz znamienna: przekład dwu pierwszych strof, do których zwykle ograniczamy cytowanie pieśni, został gruntownie zmieniony. Pewne korektury dadzą się zauważyć w strofach 3 i 4, wszystkie następane pozostały bez zmian. Dwie najstarsze strofy znamy zatem w tłumaczeniu Hiplera prozaicznym i w dwu wierszowanych, dalsze strofy zaś w jednym tylko przekładzie poetyckim, który w początkowych paru wersach ma drugą redakcję.

Oto przekład pierwszych strof pochodzący z 1897 roku:

- [1] *Gottesgebälerin, Jungfrau,
Von Gott verklärte Maria,
Bei Deinem Sohne, unserm Frohne,
Mutter-erkor'ne Maria,
Tilge hold der Sünde Sold! Kyrie eleison!*
- [2] *Hör' in dieser Gnadenfrist
Unser Rufen, Jesu Christ!
Mög's geschehen, was wir flehen.
Wir seufzen auf zu Dir:
Sieh beten uns allhier,
Daß nach einem sel'gen Leben
Wir im Tod zum Himmel schweben. Kyrie eleison!*
- [3] *Für uns ward Gottes Sohn geboren;
Dies glaub', o Mensch im Mittelland,
Daß sein Leid uns zur Freud'
Erlöst aus Satans Band.
Er gab uns Leben immerdar,
Bezwang den Höllenfürst fürwahr,
Besiegt' den Tod und half dem ersten Menschenpaar.*

Podejmowane przez Hiplera trzy próby tłumaczenia *Bogurodzicy* należy podać krótkiej analizie.

W pierwszych słowach przekładu prozaicznego zabrakło w tekście niemieckim odpowiednika słów „Bogiem sławiena”⁶. Wers „Zyszczy nam, spuści nam” otrzymał tłumaczenie: „*Erwirke uns Erlösung der Sünden*” – trochę swobodne, ale możliwe do przyjęcia.

Zrozumiałe, że Hipler nie mógł dać sobie rady z poprawnym przełożeniem słów: „Twego dzieła Krzyciciela”. Właściwego ich znaczenia nie rozumiano w drugiej połowie XIX wieku, wysuwano różne propozycje interpretacji, z których żadna nie była trafna. Znaczenie przyjęte przez naukę wskazał na początku XX wieku Iwan Franko: „dzieła” to „dła”⁷; szyk wyrażenia „Twego dzieła Krzyciciela” spotykany jest także w innych zabytkach. Występuje on zresztą i w strofie 3 samej *Bogurodzicy*. Tłumacz ułatwił sobie zadanie, wprowadzając w przypisku lekcję przekazu sandomierskiego „Krzyczyczyela” i przełożył tekst: „*Deines schreienden Geschöpfes Rufen*”. Hiplerowska wersja dalszej części strofy 2 nie nastęrcza uwag krytycznych.

W przekładzie poetyckim z 1895 r. w pierwszym wersie odczuwamy zbędną reduplikację: „*Frau und Jungfrau*”. „Bogiem sławiena” przełożył Hipler: „*bedeite*”, a „zwolena” jako „*geweihte*” – oba odpowiedniki są do przyjęcia. Trudny do oddania wyraz „hospodyn” otrzymał postać „*Frohn*”, dzięki czemu powstał poprawny rym wewnętrzny: „*Bei Deinem Sohne, unserm Frohne*”, analogiczny do polskiego. Wers „Zišci nam spust winam!” oddany został również przy zastosowaniu rymu wewnętrznego: „*Tilge hold der Sünde Sold!*”. Nie jest to zupełnie dosłowne, ale *licentia poetica* dopuszcza taką wersję.

Lekcja „Krzyciciela” włączona została tym razem do tekstu głównego, już nie do przypisku. Stąd, dla rymu, przekład: „*Schreien wir Sünder deine Kinder*”.

W dalszych wersach czuje się pewną swobodę, do której przejawów należy np. wprowadzenie przysłówka „*inbrünstig*”, nie mającego odpowiednika w tekście polskim; „prosimy” oddane zostało słowem „*erflehen*”, ale na ogół nie jest to przekład nieudany.

W tłumaczeniu poetyckim z 1897 r. zauważyć można nową wersję stylistyczną: „Bogiem sławiena” – „*Von Gott verklärte*”, „zwolena” – „*erkor'ne*”.

Hipler nie zadał sobie trudu stworzenia nowej redakcji niemieckiej początkowego wersu strofy 2, „Twego dzieła [...]”. Swobodny przekład dalszych wersów tej strofy oparty został na zupełnie nowych rymach:

*Hör' in dieser Gnadenfrist
Unser Rufen, Jesu Christ!
Mög's geschehen, was wir flehen.
Wir seufzen auf zu Dir:
Sieh beten uns allhier.*

W strofie 3, tj. pierwszej z części dodanej później, wersja z r. 1895 zawierała bardzo swobodny przekład słów „człowiecze zbożny” – „*Mensch im Mittelland*”, co zachował przekład z 1897 roku. W strofie 4 „zdrowie” oddane zostało jako „*Leben*”. Bardzo trafnie przełożył Hipler wyrażenie „starosta piekielny” – „*der Höllenfürst*”. Słowa „Śmierć podjął” otrzymały tłumaczenie znakomite: „*Besiegt*’

⁶ Cytaty potrzebne do omówienia tego przekładu prozaicznego podaje się tu za transkrypcją przedstawioną przez W o r o n c z a k a (*ed. cit.*, s. 96). Hipler zamieścił tylko transliterację.

⁷ I. F r a n k o, *Zu „Bogurodzica”. Strophe 2, V. 1.* „Archiv für slavische Philologie” t. 24 (1902), s. 150–154.

den Tod”. „Człowiek pierwszy” to w przekładzie „*das erste Menschenpaar*”. Zmiany w wersji z 1897 r. są nieistotne, nie wpływają na sens.

Strofy 5–16 nie zostały, jak się rzekło, zmodyfikowane w wersji z 1897 r. w stosunku do pierwszej redakcji. W strofie 5 wers „Jeszcze był nie przyśpiał za wierne” otrzymał swobodny przekład: „*Aufgeschlossen uns des Himmels Saal*”.

W strofie 6 nazwanie Adama „bożym kmiectem” tłumacz rozszerzył: „*Gottes Mann und Knecht*”. Podobnie sformułowanie mówiące, że Adam siedzi u Boga „w wiecu”: „*im Rath und Recht*”. Anieli są tu nazwani „*die Heil’gen*”.

W strofie 7 „radość” to nie „*Freude*”, lecz „*Friede*”. Widzenie „anielskie” utraciło ten przymiotnik, myśl o oglądaniu Stwórcy wyraził Hipler w dwuwierszu: „*Dort schau’n wir ewig klar / Des Schöpfers Majestät*”.

W strofie 8 mowa jest o odkupieniu „z piekła”. Piekło nie występuje w tłumaczeniu niemieckim, gdzie Bóg „*Hat uns das Heil geschafft*”.

W strofie 9 „Człowiecze” (wołacz) oddał tłumacz wyrazem „*Menschenkind*”. Nie znalazła się w przekładzie fraza o Krwi Jezusa Ukrzyżowanego płynącej „na zbawienie”.

W strofie 10 trudne było dla Hiplera przełożenie wyrazu „prawy”. „*Gott in Wahrheit*” nie wydaje się tłumaczeniem szczęśliwym. „Prawy” to w języku staropolskim ‘dokładny, akuratywny’, a więc: ‘*in der Wirklichkeit*’. „Człowiecze” w wołaczu przełożył tu Hipler jako „*Blinder*”, by uzyskać rym do „*Kinder*”. A „*Kinder*” to „chrześcijanie”.

Strofa 11 mówi o duszy ludzkiej: „Bóg [...] / diabłu ją odejma”. Diabeł nie występuje w tekście niemieckim, poza tym sens strofy oddany został dobrze.

Tłumaczenie strofy 12 uznać należy za udane. Wprowadzenie pojęcia skruchy („*der Reue*”) uprawniają wywody w polskim tekście.

Chyba najudatniejszy jest przekład strofy 13. Prośby Maryi do „Króla niebieskiego” określił Hipler wyrażeniem „*am Himmelsthron*” – co można uznać za trafne.

Wiernie wydaje się tłumaczenie strofy 14. „Proście” i „wspomóżcie” to swego rodzaju autopowtórzenie, toteż oddanie jej jednym tylko „*Helft*” nie jest błędem. I nie jest błędem przełożenie „Jezu Chrysta” słowami „*Den heil’gen Christ*”.

Myśl strofy 15 oddana jest wiernie. Wyrażenie „Jezu Chryste miły” uformowane zostało trochę swobodniej: „*o süßer Jesus*”. Wspomniane w polskim tekście „niebieskie siły” występują w niemieckim jako „*die Engel Schaaren*”.

Bez zarzutu jest przekład strofy 16. Dwa wersy ostatnie: „Byśmy wszyscy poszli w raj, / Gdzie królują Anieli”, otrzymały odpowiednik: „*Daß wir den Engeln gleich / Herrschen in dem Himmelreich*”.

Pomimo wyszczególnionych tu pewnych usterek podejmowane przez Hiplera próby przekładu są na ogół udane.

Część druga rozprawy Hiplera przedstawia pokrótce dzieje sławy *Bogurodicy*, poczynając od Długoszowego opisu bitwy pod Grunwaldem aż do drugiej połowy XIX wieku. Uwypuklił pruski uczonej znaczenie łacińskiej ody znanego w całej Europie Sarbiewskiego (o jego wielkości wspomniał). Oczywiście idzie o odę *Ad D. Virginem Matrem* (*Lyr.* IV 24). Utwór jest parafrazą *Bogurodicy*. Przytoczył go autor rozprawy w całości, także objaśnienie wstępne poety, które skrócił jednak. Opuścił *passus*:

Petrus Skarga, olim Sigismundi III, Polonorum regis, theologus, in vita D. Adalberti recensuit et explicavit. Auctor ex Polonico carmine in Latinum vertit.

Zachował początkową część owego objaśnienia wraz z błędną informacją poety, że św. Wojciech był arcybiskupem gnieźnieńskim, i z drugą błędną, jakoby miał on pieśń przekazać w testamencie Królestwu Polskiemu.

Przekład ody Sarbiewskiego na język niemiecki dokonany został z zachowaniem metrum (strofa saficka). Hipler nie wprowadził rymów, przetłumaczył tekst łaciński wiernie, dokładniej niż pieśń polską.

W dalszym ciągu rozprawy Hipler wspomniał o przytoczeniu przez Niemcewicza *Bogurodzicy* na czele *Śpiewów historycznych*. Odnotował fakt odśpiewywania pieśni przy grobie św. Wojciecha w Gnieźnie. Podał przy końcu przegląd XIX-wiecznych prac naukowych poświęconych *Bogurodzicy*, dokonany „z lotu ptaka”, ale trafnie.